

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۷، شماره ۱، بهار ۱۳۹۳، صفحات ۸۹-۱۱۰

دیدگاه اعضای تعاونی‌های مرتع‌داری درباره موفقیت طرح‌های مرتع‌داری در استان گلستان

محمدجواد زارع یکتا، محمد چیدری، محمدحسین رزاقی، و فاطمه طیبی*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۱۲/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۸/۱۶

چکیده

تحقیق حاضر به بررسی دیدگاه‌های اعضای تعاونی‌های مرتع‌داری درباره برخی اقدامات اجرایی در طرح‌های مرتع‌داری استان گلستان می‌پردازد؛ و بدین منظور، از تحلیل همبستگی و رگرسیون گام به گام بهره می‌گیرد. تحقیق از نوع کاربردی و روش آن توصیفی-همبستگی بوده، جمعیت مورد مطالعه شامل ۱۹۰ نفر از اعضای تعاونی مرتع‌داری استان گلستان است. نتایج رگرسیون نشان می‌دهد که متغیرهای رضایت اعضا از عملکرد تعاونی، ارتباط تعاونی با اداره منابع طبیعی، صلاحیت مدیریتی مدیران تعاونی، و برگزاری دوره‌های آموزشی دارای تأثیر مثبت بر میزان موفقیت تعاونی‌های مرتع‌داری در حفظ و احیای مراتع است. همچنین، بر اساس نتایج به دست آمده از ضریب همبستگی بین متغیرها، رابطه متغیرهای سطح تحصیلات اعضا، سابقه عضویت اعضای تعاونی، ارتباط تعاونی با سایر تعاونی‌های مرتع‌داری، برگزاری دوره‌های آموزشی، رضایت اعضا از عملکرد تعاونی، صلاحیت مدیریتی مدیران تعاونی، و ارتباط تعاونی با ادارات منابع طبیعی با میزان موفقیت در حفظ و احیای مراتع مثبت و معنی‌دار است.

* به ترتیب، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد ترویج و آموزش منابع طبیعی، دانشکده کشاورزی و منابع طبیعی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران؛ نویسنده مسئول و استاد گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس (mchizari@modares.ac.ir)؛ دانشیار ترویج و آموزش منابع طبیعی؛ و دانش‌آموخته کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس.

کلیدواژه‌ها: مرتع / تعاونی / تعاونی منابع طبیعی / تعاونی مرتع‌داری / حفظ و احیای مراتع / گلستان (استان).

مقدمه

تأکید بر مشارکت مردم در تصمیم‌گیری پیرامون منابع طبیعی نزدیک‌ترین و آسان‌ترین راه برای حفظ این منابع ارزشمند به‌شمار می‌رود. اگر به موضوع ساکنان در عرصه‌ها و ساختار تشکیلاتی و عوامل تخریب توجه نشود و به دیگر سخن، اگر دیدگاهی مبتنی بر محوریت نقش انسان در این عرصه‌ها و نیز دیدگاهی نظام‌مند بر این موضوع حاکم نباشد، مسلماً صرف بودجه‌های زیاد هم چندان با موفقیت همراه نخواهد بود و بازدهی لازم را نخواهد داشت. بی‌تردید، در درازمدت، این بی‌توجهی تهدیدی بسیار جدی برای کشور به‌شمار می‌رود؛ زیرا از سویی، منابع مصرف‌شده چندان بازده نخواهد داشت و از سوی دیگر، با گسترش روند تخریب منابع طبیعی، آسیب‌هایی دیگر نیز بر پیکره اقتصاد ملی وارد می‌شود (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۱).

از آنجا که تعاونی‌های منابع طبیعی (مرتع‌داری) می‌توانند در بهبود نظام بهره‌برداری و حفظ و احیای مراتع نقشی قابل توجه داشته باشند، ضروری است عملکرد این تعاونی‌ها از جهات مختلف بررسی و ارزیابی شود؛ زیرا در این صورت، با انطباق عملکرد آنها با مبانی علمی موجود و مقایسه ورودی‌ها و خروجی‌های این نوع تعاونی‌ها، ارائه راه حل‌های عملی و منطقی در راستای بهینه‌سازی وضع موجود به نحو مقتضی میسر خواهد شد.

در استان گلستان، با حضور اقوام مختلف و وجود قابلیت‌های ذاتی، شرایط برای گرایش و تمایل به کار گروهی و شکل‌های تعاونی بسیار مساعد و مناسب است، به‌طوری که از لحاظ تعداد تعاونی‌های ثبت‌شده، گلستان جزو پنج استان اول کشور است. با عنایت به اینکه تعاونی‌های مرتع‌داری این استان از معدود تعاونی‌های مرتع‌داری موفق در سطح کشور به‌شمار می‌روند، مسئله اصلی این است که کدام عوامل فردی،

اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، مدیریتی و آموزشی- ترویجی در موفقیت این تعاونی‌ها برای حفظ و احیای مراتع استان گلستان نقش داشته‌اند.

با در نظر گرفتن اینکه مساحت منابع طبیعی ایران شامل جنگل، مرتع، بیابان، بیشه- زار و درختچه‌زار ۱۳۵۴۳۸۸۱۳ هکتار معادل ۸۳/۴۸ درصد از کل مساحت کشور است و مراتع با ۸۶۱۰۳۹۴۰ هکتار معادل ۵۳/۰۷ درصد از کل مساحت منابع طبیعی کشور را تشکیل می‌دهد، استان گلستان با داشتن یک میلیون و ۱۲۶ هزار هکتار از کل مراتع کشور (سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، ۱۳۸۶) و با تولید ۱۷۰ هزار تن علوفه در سال دارای نقش و جایگاهی ویژه در توسعه اقتصادی کشور است.

از آنجا که ترویج و توسعه تعاونی‌های منابع طبیعی می‌تواند زمینه اشتغال‌زایی و مالکیت مشاعی به‌جای مالکیت انحصاری را فراهم آورد و همچنین، در قانون اساسی، از جمله ویژگی‌های تعاونی‌ها این‌گونه آمده است که از بعد اقتصادی، تعاونی‌ها به منفعت و از حیث اجتماعی، به عدالت و از حیث فرهنگی، به ارزش‌های اخلاقی و عینی توجه خاص دارند، تعاونی‌ها جلوه‌گاه پیوند مناسب بین اقتصاد، فرهنگ و اجتماع به‌شمار می‌روند؛ و نیز با در نظر گرفتن بحث توسعه پایدار، خط مشی جهانی حفاظت همواره بر اهمیت تلفیق حفاظت با برنامه‌ریزی توسعه تأکید داشته و دلایل اصلی تخریب زیستگاه را فقر، فشار جمعیت، نابرابری اجتماعی و شرایط بازرگانی معطوف به زیان کشورهای فقیرتر در جهان دانسته و همچنین، خواستار نوعی راهکار جدید بین‌المللی برای توسعه است، راهکاری که نابرابری را از بین ببرد، رشد اقتصادی را تحریک کند و فقر را ریشه‌کن سازد.

مشارکت آحاد مردم و برنامه‌های حفظ، احیا و سایر اقدامات ملی و محلی برای نجات منابع طبیعی کشور مستلزم برنامه‌ریزی، هماهنگی و فراهم‌سازی سازوکارهای لازم در عرصه فرهنگ و رفتار فردی و اجتماعی است (خسروشاهی و قوامی، ۱۳۸۴). یکی از همین راهکارها را می‌توان تشکیل تعاونی منابع طبیعی دانست. تعاونی‌ها زمینه مشارکت آحاد مردم را فراهم می‌آورند، که خود شاخصی مهم در توسعه‌یافتگی است. مالکیت افراد در تعاونی‌ها نیز به‌طور غیرمستقیم، در حفاظت از منابع طبیعی و محیط

زیست مؤثرند. زمانی که افراد خود را مالک چیزی بدانند، سعی می‌کنند تا حد امکان، آسیبی بدان وارد نسازند (فرحبد، ۱۳۸۲). بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی تجدیدشونده در حفظ و احیای این منابع به منظور حفاظت از محیط زیست و حفظ تعادل زیست‌بوم، افزایش توان تولید و کارایی در بخش منابع طبیعی و محیط زیست، تامین اشتغال و درآمد و تحقق اهدافی از این دست اصولاً از طریق تعاونی‌ها میسر می‌شود (صفری شمالی، ۱۳۸۴).

رحمانی (۱۳۸۰)، در بررسی عملکرد تعاونی‌های روستایی در روستای باغچله کردستان، چنین نتیجه‌گیری می‌کند که از عوامل عدم موفقیت شرکت‌های تعاونی عبارت‌ند از: عدم درک مفهوم و اهداف شرکت از سوی سهامداران و تأثیر بی‌سوادی آنها در این موضوع؛ تبدیل مالکیت زمین به سهام از طریق واگذاری حق استفاده دائم و مطلق اراضی زارعان، که از دشواری‌های اجتماعی محسوب می‌شود و باعث دامن زدن بدین باور شده که با واگذاری مالکیت‌های شخصی، حیثیت اجتماعی آنها نیز کاهش یافته است؛

عدم درک واقعیت‌های روستاها و نبودن ارتباط منطقی میان برنامه‌ریزان و دهقانان؛ و - مشارکت ندادن روستاییان در برنامه‌ها، وجود مدیریت دولتی و بعضاً خشن و بی‌توجه به خلق و خوی روستاییان، و در مواردی هم راننده برنامه‌های مطالعه‌نشده و اجرای ناموفق آنها. خاتون‌آبادی و همکاران (۱۳۸۰)، در مطالعه‌ای که به بررسی عوامل بازدارنده مشارکت دامداران در احیای مراتع آق‌قلا در استان گلستان در ۱۳۸۰ می‌پردازند، بر اساس نظر کارشناسان، بیشترین عوامل تأثیرگذار در عدم مشارکت دامداران منطقه را به ترتیب، عوامل آموزشی، اقتصادی، برنامه‌ریزی و اجتماعی دانسته‌اند؛ اما بر پایه نظرات دامداران، به ترتیب، عوامل برنامه‌ریزی، اقتصادی، آموزشی و اجتماعی بیشترین اثر را در عدم مشارکت آنها داشته است.

دولیسکا (Dolisca, 2006)، در تحقیقی با عنوان «دورنمای برنامه‌ریزی جنگل‌ها» که در دانشکده جنگل‌داری و حیات وحش دانشگاه آوبورن^(۱) انجام داده، این‌گونه نتیجه گرفته است که محافظت یکپارچه و گسترش پروژه‌ها از شرایط اقتصادی و اجتماعی مردم بومی تأثیر می‌پذیرد و مدیریت موفق مناطق حفاظت‌شده نیازمند حمایت مردم بومی و مشارکت آنها در فعالیت‌های گروهی است.

سینگر و همکاران (Singer et al., 2002)، در تحقیقی پیرامون تأثیر تعاونی‌ها و شکل‌ها در مدیریت برنامه‌های چراگاه‌ها، چنین نتیجه‌گیری کرده‌اند که گسترش و توسعه‌ی ترویج تعاونی‌ها در بین استفاده‌کنندگان از ترویج در رفتار بهره‌برداران در مدیریت چرای مراتع و بهبود خاک بسیار تأثیرگذار بوده است. در جدول ۱، خلاصه‌ای از بررسی مطالعات تجربی مرتبط با موضوع پژوهش حاضر ارائه شده است.

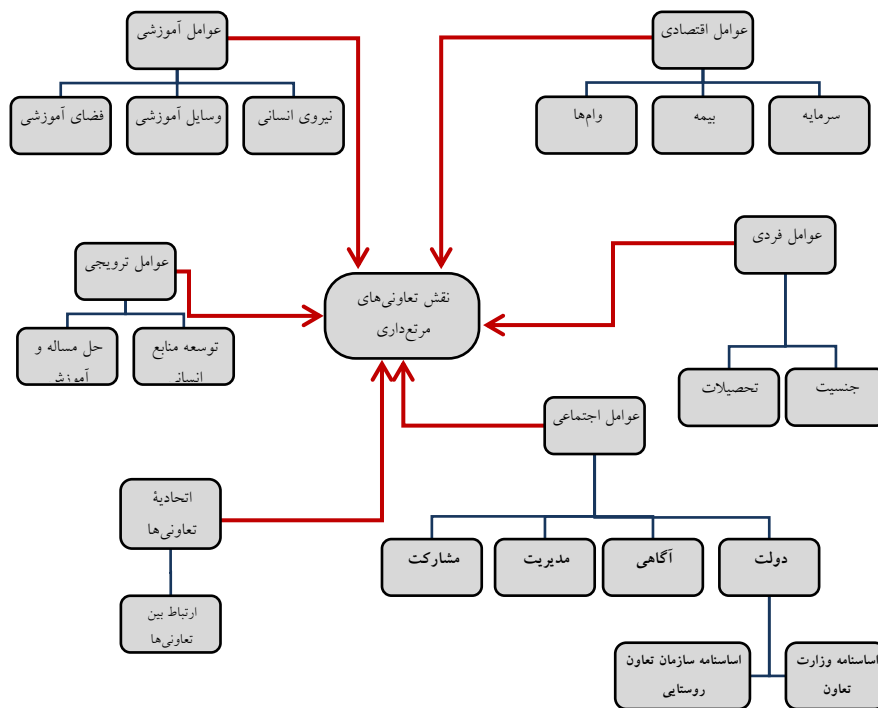
جدول ۱- خلاصه‌ی بررسی مطالعات تجربی مرتبط با موضوع پژوهش

تحقیقات	نتایج	پیش‌فرض‌ها
فاضل‌نی، ۱۳۸۳؛ رحمانی، ۱۳۸۳؛ مهرانفر، ۱۳۸۰؛ جلالی، ۱۳۷۹؛ ازکیا، ۱۳۷۹؛ اسلامی‌نسب، ۱۳۸۱	از عوامل مؤثر بر موفقیت تعاونی‌ها سطح تحصیلات اعضای تعاونی‌هاست.	بین سطح تحصیلات اعضای تعاونی و میزان موفقیت تعاونی‌ها رابطه‌ی معنی‌دار وجود ندارد.
نامغ، ۱۳۸۶؛ طالب، ۱۳۸۶؛ نظام‌شهبیدی، ۱۳۸۶؛ ملکی، ۱۳۷۹؛ ایمانی، ۱۳۸۶؛ جلالی، ۱۳۷۹؛ مومنی، ۱۳۸۶؛ قرنی‌آرانی، ۱۳۸۲ Eversol, 2001; Wadsworth, 2001	از عوامل مؤثر بر موفقیت تعاونی‌ها افزایش درآمد اعضا و افزایش مشارکت و رضایت‌مندی اعضا از تعاونی‌هاست.	بین افزایش درآمد اعضا از تعاونی و میزان موفقیت تعاونی‌ها رابطه‌ی معنی‌دار وجود ندارد.
شکیبا مقدم، ۱۳۸۳؛ صدراشرفی، ۱۳۸۴؛ نظام‌شهبیدی، ۱۳۸۶؛ ایمانی، ۱۳۸۶	ارتباط تعاونی‌ها با یکدیگر و عضویت تعاونی‌ها در اتحادیه عامل توسعه و گسترش کیفی و کمی تعاونی‌هاست.	بین ارتباط تعاونی با سایر تعاونی‌ها و میزان موفقیت تعاونی‌ها رابطه‌ی معنی‌دار وجود ندارد.
ازکیا، ۱۳۷۹؛ میرزاخانی، ۱۳۸۰؛ نامغ، ۱۳۸۶؛ شکیبا مقدم، ۱۳۸۳؛ مهرانفر، ۱۳۸۰؛ رنجبر و منفردی راز، ۱۳۸۶؛ خاتون‌آبادی و همکاران، ۱۳۸۰؛ نظام‌شهبیدی، ۱۳۸۶ Chellappan, 2000; Cullen, 2007	دوره‌های آموزشی و ترویجی در افزایش تعهد اعضا و میزان موفقیت شرکت‌های تعاونی تأثیر شایان دارد.	بین برگزاری دوره‌های آموزشی و میزان موفقیت تعاونی‌ها رابطه‌ی معنی‌دار وجود ندارد.
سرمد، ۱۳۷۸؛ میرزاخانی، ۱۳۸۰؛ ازکیا، ۱۳۷۹	میزان و چگونگی واگذاری وام‌های نقدی به اعضای تعاونی بر عملکرد تعاونی‌ها مؤثر است.	بین میزان استفاده‌ی اعضا از وام نقدی شرکت تعاونی و میزان موفقیت تعاونی‌ها رابطه‌ی معنی‌دار وجود ندارد.
عاقلی، ۱۳۷۹؛ ازکیا، ۱۳۷۹؛ طالب، ۱۳۸۶؛ مؤمنی، ۱۳۸۶؛ سعیدی، ۱۳۸۲ Dolisca, 2006	مشارکت اقتصادی اعضا مانند خرید سهام از عوامل افزایش کارایی تعاونی‌هاست.	بین مشارکت مالی اعضا و میزان موفقیت تعاونی‌ها رابطه‌ی معنی‌دار وجود ندارد.

تحقیقات	نتایج	پیش فرض‌ها
قرنی آرانی، ۱۳۸۲؛ جلالی، ۱۳۷۹؛ Mendoza, 2005; Wadsworth, 2001; Dolisca, 2006	مشارکت اعضا در تصمیم‌گیری‌های شرکت تعاونی باعث سودآوری و موفقیت تعاونی‌ها می‌شود.	بین مشارکت اعضا در تصمیم‌گیری‌های شرکت تعاونی و میزان موفقیت تعاونی‌ها رابطه معنی‌دار وجود دارد.
طالب، ۱۳۸۶؛ رحمانی، ۱۳۸۳؛ جلالی، ۱۳۷۹؛ قرنی آرانی، ۱۳۸۲؛ عاقلی، ۱۳۷۹؛ ازکیا، ۱۳۷۹	ارتباط تعاونی‌ها با نهادهای دولتی باعث توزیع عادلانه حقوق آنها و بهبود فعالیت تعاونی‌ها می‌شود.	بین ارتباط تعاونی‌ها با ادارات دولتی و میزان موفقیت تعاونی‌ها رابطه معنی‌دار وجود ندارد.
طالب، ۱۳۸۶؛ نظام‌شهبیدی، ۱۳۸۶؛ مستعانی، ۱۳۸۰؛ سلطانی، ۱۳۷۷؛ خاتون‌آبادی و همکاران، ۱۳۸۰؛ عاقلی، ۱۳۷۹؛ Dolisca, 2006	از عوامل مؤثر بر موفقیت تعاونی‌ها ایجاد یک محیط اقتصادی مناسب و میزان سرمایه تعاونی‌هاست.	بین میزان سرمایه تعاونی‌ها و میزان موفقیت آنها رابطه معنی‌دار وجود ندارد.
صدرالاشرفی، ۱۳۸۴؛ ازکیا، ۱۳۷۹؛ ICA, 1996	ترویج فرهنگ بیمه از عوامل تأثیرگذار در موفقیت تعاونی‌هاست.	بیمه کردن اعضای تعاونی در میزان موفقیت تعاونی‌ها مؤثر نیست.
رحمانی، ۱۳۸۳	وجود اساسنامه واحد و جامع سبب قانونمند شدن و افزایش موفقیت تعاونی‌ها می‌شود.	استفاده از اساسنامه واحد و تخصصی در میزان موفقیت تعاونی‌ها مؤثر نیست.
مقدم، ۱۳۸۶؛ فولویت و همکاران، ۱۳۸۶؛ پازوکی، ۱۳۸۰	از عوامل مؤثر در حفاظت و احیای مراتع رعایت عملیات مرتع‌داری مانند قرق و بوته‌کاری است.	بین رعایت امور مربوط به مرتع‌داری و میزان حفاظت و احیای مراتع رابطه معنی‌دار وجود ندارد.
پازوکی، ۱۳۸۰؛ فولویت و همکاران، ۱۳۸۶؛ سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، ۱۳۸۶	فعالیت‌های جانبی درآمدزا برای دامداران مانند تولید عسل از عوامل مؤثر در کاهش بهره‌برداری بی‌رویه از مراتع است.	بین میزان فعالیت‌های جانبی دامداران و میزان حفاظت و احیای مراتع رابطه معنی‌دار وجود ندارد.

منبع: یافته‌های پیشینه نظری تحقیق

بر اساس بررسی مطالعات و پیشینه تحقیق، می‌توان الگوی نظری مطالعه حاضر را
به صورت شکل ۱ نمایش داد.

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۱- مدل نظری عوامل مؤثر بر موفقیت تعاونی‌های مرتعداری در حفظ و احیای مراتع روش تحقیق

پژوهش حاضر به روش کاربردی انجام شده و از نوع توصیفی-همبستگی است. متغیرهای مستقل تحقیق عبارت‌اند از: ویژگی‌های فردی شامل سن، جنسیت، وضعیت تاهل، و سطح تحصیلات، و ویژگی‌های حرفه‌ای شامل سابقه عضویت در تعاونی، افزایش درآمد اعضا، ارتباط تعاونی با سایر تعاونی‌ها، برگزاری دوره‌های آموزشی، رضایت اعضا از عملکرد تعاونی، استفاده اعضا از وام نقدی شرکت تعاونی، مشارکت اعضا در تصمیم‌گیری‌های تعاونی، ارتباط تعاونی با ادارات منابع طبیعی، نوع

اساسنامه، بیمه کردن مراتع توسط اعضای تعاونی، عضویت تعاونی در اتحادیه تعاونی‌های مرتعداری و میزان فعالیت‌های جانبی تعاونی. در تحقیق حاضر، متغیر وابسته میزان موفقیت تعاونی‌های مرتعداری در حفظ و احیای مراتع است.

جامعه آماری تحقیق حاضر را اعضای تعاونی‌های مرتعداری شامل ۱۱۹۵ نفر از ۲۸ تعاونی مرتعداری فعال در استان گلستان تشکیل می‌دهند. در پژوهش حاضر، برای انتخاب نمونه آماری، از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای با انتساب متناسب استفاده شده و حجم نمونه اعضای تعاونی از طریق معادله کوکران پس از انجام پیش‌آزمون و پیش‌برآورد واریانس جامعه و انتخاب تصادفی شهرستان‌های استان گلستان، ۱۷۲ نفر تعیین شده است. پرسشنامه ابزار اصلی گردآوری اطلاعات کمی بوده، که پنج قسمت را شامل می‌شود و منطبق با چارچوب نظری و متغیرهای تحقیق طراحی شده است. پس از تعیین روایی، پرسشنامه در بین سی نفر از اعضای تعاونی‌ها توزیع شد (که این آزمون در منطقه خارج از حوزه مطالعه و در تعاونی‌های مرتعداری استان مازندران صورت گرفت) و پس از استخراج داده‌ها، ضریب آلفای کرونباخ برای بخش‌های مختلف پرسشنامه محاسبه شده که در مجموع، مقدار آن بیش از $0/87$ تعیین گردیده که نشان از پای‌بندی پرسشنامه دارد.

در تحقیق حاضر، با توجه به نوع تحقیق و با استفاده از نرم‌افزار SPSS از روش آمار توصیفی برای تجزیه و تحلیل اطلاعات و نیز برای برآورد الگو، از رگرسیون چندمتغیره بهره‌گیری شده است.

نتایج و بحث

یافته‌های توصیفی

بررسی‌ها نشان می‌دهد که متوسط سن اعضای تعاونی‌های مورد مطالعه در استان گلستان برابر با ۴۶ سال و بیشترین فراوانی مربوط به طبقه سنی ۵۱ تا شصت سال بوده است. همچنین، حدود ۹۹ درصد اعضا مرد و هشتاد درصد نیز متأهل بوده‌اند. حدود

۳۶ درصد اعضا بی‌سواد بوده‌اند؛ سطح تحصیلات ۲۱/۵ درصد آنها ابتدایی، ۱۴/۵ درصد راهنمایی، ۱۲/۵ درصد دبیرستان، ده درصد دیپلم، و ۵/۵ درصد نیز فوق دیپلم بوده است. متوسط سابقه‌ی عضویت اعضا در تعاونی‌های مرتعداری حدود هفت سال و بیشترین فراوانی آن مربوط به گروه‌های هفت تا نه سال و چهار تا شش سال بوده است. بر اساس نتایج به‌دست آمده، درآمد سالانه‌ی مرتعداری حدود ۲۸/۵ درصد از کل اعضای مورد مطالعه بین پنج تا ده میلیون ریال، دوازده درصد پنج میلیون ریال و کمتر، و ۱۱/۵ درصد بین شانزده تا بیست میلیون ریال و درآمد بقیه نیز بیش از بیست میلیون ریال بوده است. بررسی‌ها در همین رابطه نشان می‌دهد که نود درصد اعضا از تعاونی‌های مرتعداری وام دریافت نکرده‌اند و میزان افزایش درآمد آنها از شغل مرتعداری نسبت به زمان پیش از عضویت در تعاونی در حد کم بوده است؛ با این همه، از عملکرد تعاونی مرتعداری خود تا حدودی رضایت داشته‌اند.

جدول ۲- مشخصات شرکت‌های تعاونی مرتعداری استان گلستان

ردیف	شرکت تعاونی مرتعداری	شهرستان	تعداد اعضا	تحت پوشش اتحادیه‌ی مرتعداران
۱	فجر مراوه تپه	کلاله	۵۸	✓
۲	یلی مراوه تپه	کلاله	۲۵	✓
۳	ساری قمیش	کلاله	۴۰	✓
۴	فرق جق	کلاله	۲۵	—
۵	صحرای سبز پاشاق	کلاله	۱۵	✓
۶	گوهر طبیعت یکه چنار	کلاله	۳۲	✓
۷	گلزار تپه جیک	کلاله	۲۵	✓
۸	چناران مراوه تپه	کلاله	۲۵	—
۹	سوزش (الچکلی فرقه سر)	کلاله	۲۵	—
۱۰	طبیعت سبز بالکور	کلاله	۱۲	✓
۱۱	اترک ۵ (گمیشان)	بندر گز	۵۸	—
۱۲	اترک ۶ (گمیشان)	بندر گز	۵۷	—
۱۳	ماسان ۳ (حاجی قوچان)	گنبد	۲۵	✓
۱۴	ماسان ۴ (قلقی میرداوود)	گنبد	۲۵	✓

ردیف	شرکت تعاونی مرتعداری	شهرستان	تعداد اعضا	تحت پوشش اتحادیه مرتعداران
۱۵	آرای قوی	گنبد	۴۶	✓
۱۶	الچک تپه	گنبد	۴۸	✓
۱۷	اترک ۱ (داشلی برون)	گنبد	۶۴	✓
۱۸	اترک ۳ (چپر قویمه)	گنبد	۹۱	✓
۱۹	اترک ۷ (پشه لری)	گنبد	۳۲	✓
۲۰	اترک ۸ (اوجقویبی)	گنبد	۵۸	✓
۲۱	اترک ۹ (نارلیداغ)	گنبد	۷۰	✓
۲۲	ارک ۱۰ (دماغ)	گنبد	۱۴	✓
۲۳	اترک ۱۲ (خیر خواجه)	گنبد	۴۵	✓
۲۴	اوخی تپه	گنبد	۵۷	—
۲۵	ماسان ۲ (آرتق قلیچ چشمه)	گنبد	۲۸	✓
۲۶	ماسان ۱ (سلملی دره)	گنبد	۲۲	✓
۲۷	چمنزار آلاگل	آق قلا	۲۵	—
۲۸	اترک ۴	بندر ترکمن	۲۷۰	✓
جمع			۱۳۱۵	۱۰۴۳

منبع: اتحادیه مرتعداران استان گلستان، ۱۳۸۷؛ یافته‌های تحقیق

بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که از مجموع ۲۸ تعاونی مرتعداری استان گلستان، ۲۱ تعاونی در اتحادیه تعاونی‌های مرتعداری عضویت دارند. از دیدگاه اعضا، میزان ارتباط تعاونی مرتعداری آنها با سایر تعاونی‌های مرتعداری در حد متوسط بوده است؛ همچنین، به گفته آنها، میزان ارتباط تعاونی مرتعداری آنها با اداره منابع طبیعی در حد متوسط رو به بالا و میزان برگزاری دوره‌های آموزشی برای اعضا در حد متوسط بوده است. جمع‌بندی نتایج نظرات اعضای تعاونی‌های مرتعداری نشان می‌دهد که حدود سی درصد از تعاونی‌های مورد مطالعه بر اساس اساسنامه سازمان تعاون روستایی و حدود هفتاد درصد نیز بر اساس اساسنامه وزارت تعاون عمل می‌کنند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که اعضا از سوی تعاونی‌های مرتعداری بیمه نشده و مراتع خود را شخصاً بیمه کرده‌اند و تعاونی در این مورد دخالتی نداشته است؛ در همین رابطه،

حدود ۲۶/۵ درصد اعضا اظهار داشته‌اند که در سال جاری، مراتع خود را بیمه کرده‌اند، در حالی که به گفته‌ی ۷۳/۵ درصد دیگر اعضا، در سال جاری مراتع خود را بیمه نکرده‌اند. بر اساس نتایج به‌دست آمده، از دیدگاه اعضا، میزان موفقیت تعاونی‌های مرتعداری در زمینه‌ی رعایت نحوه‌ی چرانیدن دام در مرتع در رتبه‌ی اول و مؤلفه‌های دیگر نیز به ترتیبی که در جدول ۳ آمده است، در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

جدول ۳- اولویت‌بندی نظرات اعضای تعاونی‌های مرتعداری درباره‌ی میزان موفقیت

تعاونی در زمینه‌ی حفظ و احیای مراتع

ردیف	ضرب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	تعداد	عملیات مرتعداری
۱	۳۶/۷۹	۱/۱۷	۳/۱۸	۱۸۵	رعایت نحوه‌ی چرانیدن دام در مرتع
۲	۳۸/۶۸	۱/۱۱	۲/۸۷	۱۸۶	جلوگیری از فرسایش در مرتع
۳	۴۲/۶۵	۱/۱۶	۲/۷۲	۱۸۴	بذرپاشی مراتع
۴	۴۳/۰۱	۱/۱۷	۲/۷۲	۱۸۶	بوته‌کاری مراتع
۵	۴۶/۰۶	۱/۱۱	۲/۴۱	۱۸۶	جلوگیری از تبدیل مراتع به اراضی کشاورزی
۶	۴۹/۷۹	۱/۱۷	۳/۳۵	۱۸۷	قرق مراتع
۷	۴۹/۸۱	۱/۲۹	۲/۵۹	۱۸۷	کودپاشی مراتع
۸	۵۱/۴۴	۱/۰۷	۳/۰۸	۱۸۸	ذخیره‌ی نزولات آسمانی در مراتع
۹	۵۳/۱۸	۱/۱۷	۲/۲۰	۱۸۷	تبدیل دیم‌زار به مرتع

مقیاس: خیلی کم = ۱، کم = ۲، متوسط = ۳، زیاد = ۴، و خیلی زیاد = ۵

منبع: یافته‌های تحقیق

بررسی‌های انجام‌شده درباره‌ی نقش عوامل آموزشی- ترویجی بر موفقیت تعاونی در زمینه‌ی حفظ و احیای مراتع نشان می‌دهد که از نظر اعضای تعاونی‌های مورد مطالعه، کلاس‌های آموزشی و ترویجی بیشترین نقش را در موفقیت تعاونی در این زمینه داشته و دیگر عوامل مؤثر نیز به ترتیب، در جدول ۴ آمده است.

جدول ۴- اولویت بندی نظرات اعضای تعاونی های مرتعداری درباره تأثیر عوامل آموزشی و ترویجی بر موفقیت تعاونی در زمینه حفظ و احیای مراتع

ردیف	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	تعداد	عوامل آموزشی و ترویجی
۱	۳۴/۵۰	۱/۰۸	۳/۱۳	۱۸۴	کلاس های آموزشی - ترویجی
۲	۳۴/۶۷	۰/۹۵	۲/۷۴	۱۸۵	کارگاه آموزشی
۳	۳۹/۳۴	۱/۰۷	۲/۷۲	۱۸۳	بازدیدهای ترویجی
۴	۳۹/۶۸	۰/۹۸	۲/۴۷	۱۸۳	برنامه های آموزشی تلویزیونی
۵	۴۵/۹۵	۱/۰۲	۲/۲۲	۱۸۴	توزیع نشریه های ترویجی و بروشور
۶	۴۵/۹۷	۱/۱۴	۲/۴۸	۱۸۴	نمایش فیلم های ترویجی
۷	۴۷/۷۸	۱/۲۹	۲/۷۰	۱۸۵	تماس با مروجان منابع طبیعی
۸	۴۸/۳۱	۱/۱۴	۲/۳۶	۱۸۴	برنامه های آموزشی رادیویی

مقیاس: خیلی کم = ۱، کم = ۲، متوسط = ۳، زیاد = ۴، و خیلی زیاد = ۵

منبع: یافته های تحقیق

نتایج به دست آمده درباره نقش عوامل مدیریتی در موفقیت تعاونی های مرتعداری در زمینه حفظ و احیای مراتع نشان می دهد که از دیدگاه اعضا، میزان آشنایی مدیران با شیوه های جلب مشارکت مردم در حفظ و احیای مراتع بیشترین نقش را در موفقیت تعاونی های مرتعداری در این زمینه داشته و دیگر عوامل مؤثر نیز به ترتیب، در جدول ۵ آمده است.

جدول ۵- اولویت‌بندی نظرات اعضای تعاونی‌های مرتعداری درباره‌ی نقش عوامل مدیریتی در موفقیت تعاونی در زمینه‌ی حفظ و احیای مراتع

ردیف	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	تعداد	عوامل مدیریتی
۱	۲۴/۴۰	۰/۸۱	۳/۳۲	۱۸۵	آشنایی مدیران با شیوه‌های جلب مشارکت در حفظ و احیای مراتع
۲	۲۶/۲۲	۰/۹۱	۳/۴۷	۱۸۷	آشنایی مدیر با اصول مدیریت مرتعداری
۳	۲۷/۰۸	۰/۹۱	۳/۳۶	۱۸۶	آشنایی مدیر با شیوه‌های عملیات مختلف حفظ و احیای مراتع (مانند بذرپاشی و کودپاشی)
۴	۲۹/۲۲	۰/۹۷	۳/۳۲	۱۸۵	تجربه و تخصص مدیر تعاونی مرتعداری
۵	۳۰/۳۵	۱/۰۵	۳/۴۶	۱۸۵	ایجاد انگیزه‌ی مدیر برای مشارکت اعضا در تعاونی
۶	۳۲/۹۳	۱/۰۸	۳/۲۸	۱۸۷	مشارکت فعال اعضا در تصمیم‌گیری‌های تعاونی
۷	۳۳/۵۳	۱/۱۳	۳/۶۷	۱۸۷	ارائه‌ی عملکرد شرکت توسط مدیر به اعضای تعاونی
۸	۳۴/۸۸	۱/۱۳	۳/۲۴	۱۸۷	شناخت مدیر از قوانین و ضوابط طرح‌های مرتعداری
۹	۳۵/۴۹	۱/۲۶	۳/۵۵	۱۸۴	نحوه‌ی مدیریت مالی تعاونی‌های مرتعداری
۱۰	۳۶/۵۷	۱/۱۳	۳/۰۹	۱۸۴	دوام و ثبات در مدیریت تعاونی‌های مرتعداری
۱۱	۳۶/۶۸	۱/۲۸	۳/۴۹	۱۸۴	کمک مدیران به تفاهم و تقویت روح همکاری در تعاونی
۱۲	۴۰/۵۶	۱/۴۴	۳/۵۵	۱۸۶	استفاده از تجارب تعاونی‌های دیگر

مقیاس: خیلی کم = ۱، کم = ۲، متوسط = ۳، زیاد = ۴، و خیلی زیاد = ۵

منبع: یافته‌های تحقیق

نتایج اولویت‌بندی نظرات اعضای تعاونی‌های مرتعداری درباره‌ی نقش عوامل عوامل اجتماعی - فرهنگی در موفقیت تعاونی در زمینه‌ی حفظ و احیای مراتع در جدول ۶ آمده است. بر اساس نتایج به‌دست آمده، از دیدگاه اعضا، ارتباط فعال و مؤثر بین تعاونی‌های مرتعداری در این زمینه بیشترین نقش را داشته است.

جدول ۶- اولویت بندی نظرات اعضای تعاونی های مرتعداری درباره تأثیر عوامل اجتماعی- فرهنگی بر موفقیت تعاونی در زمینه حفظ و احیای مراتع

ردیف	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	تعداد	عوامل اجتماعی- فرهنگی
۱	۲۵/۶۱	۰/۹۵	۳/۷۱	۱۸۵	ارتباط فعال و مؤثر بین تعاونی های مرتعداری
۲	۲۵/۹۸	۰/۹۹	۳/۸۱	۱۸۵	سطح تحصیلات مدیران تعاونی
۳	۲۶/۰۳	۰/۹۵	۳/۶۵	۱۸۵	احساس مسئولیت اعضا نسبت به تعاونی
۴	۲۸/۷۰	۰/۹۹	۳/۴۵	۱۸۴	علاقه اعضا به تعاونی های مرتعداری
۵	۳۰/۶۶	۱/۱۱	۳/۶۲	۱۸۵	سطح تحصیلات اعضای تعاونی
۶	۳۰/۳۵	۱/۲۱	۲/۸۶	۱۸۵	بیمه شدن اعضا توسط تعاونی
۷	۳۵/۲۸	۱/۳۳	۳/۷۷	۱۸۵	تجربه اعضا در زمینه مرتعداری
۸	۳۸/۳۹	۱/۲۴	۳/۲۳	۱۸۶	میزان آگاهی اعضا از اهداف و فواید تعاونی

مقیاس: خیلی کم= ۱، کم= ۲، متوسط= ۳، زیاد= ۴، و خیلی زیاد= ۵

منبع: یافته های تحقیق

نتایج به دست آمده درباره موانع و محدودیت های موجود و مؤثر در موفقیت تعاونی- های مرتعداری در زمینه حفظ و احیای مراتع از نظر اعضای تعاونی ها نشان می دهد که مهم ترین مانع موفقیت تعاونی های مرتعداری نامناسب بودن آموزش در این تعاونی هاست و موانع مؤثر دیگر نیز به ترتیب، در جدول ۷ آمده است.

جدول ۷- اولویت‌بندی نظرات اعضای تعاونی‌های مرتعداری درباره‌ی موانع و محدودیت‌های موفقیت تعاونی‌ها در زمینه‌ی حفظ و احیای مراتع

ردیف	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	تعداد	موانع و محدودیت‌ها
۱	۲۳/۱۰	۰/۸۲	۳/۵۵	۱۸۵	نامناسب بودن آموزش در تعاونی‌های مرتعداری
۲	۲۳/۳۵	۰/۹۹	۴/۲۴	۱۸۵	ضعف مالی تعاونی‌های مرتعداری
۳	۲۳/۴۲	۱/۰۰	۴/۲۷	۱۸۶	عدم همکاری بخش دولتی با تعاونی‌های مرتعداری
۴	۲۵/۰۰	۱/۰۸	۴/۳۲	۱۸۵	عدم حمایت دولت از تعاونی‌های مرتعداری
۵	۲۵/۲۵	۱/۰۳	۴/۰۸	۱۸۶	عدم پرداخت تسهیلات اعتباری به تعاونی‌های مرتعداری
۶	۲۸/۴۱	۱/۰۰	۳/۵۲	۱۸۶	پایین بودن سطح سواد اعضا
۷	۲۹/۳۱	۱/۱۹	۴/۰۶	۱۸۵	نبود نیروی متخصص در تعاونی‌های مرتعداری
۸	۳۰/۱۴	۱/۰۴	۳/۴۵	۱۸۵	عدم ارتباط تعاونی‌های مرتعداری با سازمان و ارگان‌های ذی‌ربط
۹	۳۰/۶۳	۱/۱۷	۳/۸۲	۱۸۴	کمبود امکانات و ماشین‌آلات مرتعی
۱۰	۳۰/۹۷	۱/۰۵	۳/۳۹	۱۸۴	عدم تأمین سوخت جایگزین برای اعضای تعاونی‌های مرتعداری
۱۱	۳۱/۲۵	۱/۱۹	۳/۸۲	۱۸۵	عدم وجود اتحادیه‌های پویا و فعال در خصوص تعاونی‌های مرتعداری
۱۲	۳۱/۴۶	۰/۹۵	۳/۰۲	۱۸۴	عدم استفاده از ظرفیت‌های موجود (مانند تولید نهال)

مقیاس: خیلی کم= ۱، کم= ۲، متوسط= ۳، زیاد= ۴، و خیلی زیاد= ۵

منبع: یافته‌های تحقیق

نتایج حاصل از یافته‌های تحلیلی

بر اساس یافته‌های تحلیل همبستگی، بین دو متغیر سطح تحصیلات اعضای تعاونی و میزان موفقیت در حفظ و احیای مراتع رابطه‌ی مثبت وجود دارد، بدین مفهوم که سطح تحصیلات اعضای تعاونی‌های مرتعداری بیشتر بوده است. همچنین، مطابق نتایج آزمون همبستگی، یافته‌های زیر قابل ارائه است:

- بین دو متغیر میزان افزایش درآمد اعضای تعاونی‌ها و میزان موفقیت در حفظ و احیای مراتع رابطه معنی‌دار وجود ندارد.
 - بین دو متغیر سابقه عضویت اعضای تعاونی و میزان موفقیت در حفظ و احیای مراتع رابطه مثبت وجود دارد.
 - بین دو متغیر میزان ارتباط شرکت تعاونی با سایر تعاونی‌های مرتعداری و میزان موفقیت در حفظ و احیای مراتع رابطه مثبت وجود دارد.
 - بین دو متغیر برگزاری دوره‌های آموزشی توسط تعاونی و میزان موفقیت در حفظ و احیای مراتع رابطه مثبت وجود دارد.
 - بین دو متغیر رضایت اعضا از عملکرد تعاونی مرتعداری و میزان موفقیت در حفظ و احیای مراتع رابطه مثبت وجود دارد.
 - بین دو متغیر میزان استفاده اعضا از وام نقدی شرکت تعاونی و میزان موفقیت در حفظ و احیای مراتع رابطه معنی‌دار وجود ندارد.
 - بین دو متغیر مشارکت اعضا در تصمیم‌گیری‌های شرکت تعاونی و میزان موفقیت در حفظ و احیای مراتع رابطه معنی‌دار وجود ندارد.
 - بین دو متغیر میزان ارتباط شرکت تعاونی با ادارات منابع طبیعی و میزان موفقیت در حفظ و احیای مراتع رابطه مثبت وجود دارد.
- بر اساس نتایج به‌دست آمده از تأثیر جمعی متغیرهای مستقل مربوط به اعضای تعاونی بر متغیر وابسته «میزان موفقیت تعاونی‌های مرتعداری در حفظ و احیای مراتع» از طریق معادله رگرسیونی چندمتغیره به روش گام به گام (جدول ۸)، تأثیر متغیرهای رضایت اعضا از عملکرد تعاونی، اداره منابع طبیعی، صلاحیت مدیریتی مدیران تعاونی، و برگزاری دوره‌های آموزشی بر میزان موفقیت تعاونی‌های مرتعداری در حفظ و احیای مراتع مثبت بوده است.

جدول ۸- خلاصه‌ی مراحل رگرسیون چندمتغیره به روش گام به گام

مراحل	متغیرهای وارد شده به معادله	ضریب B وارد شده به معادله	R ^۲	F
گام اول	رضایت اعضا از عملکرد تعاونی	۰/۵۲۹	۰/۳۳	۷۹/۶۹
گام دوم	رضایت اعضا از عملکرد تعاونی	۰/۵۴۴	۰/۴۰	۵۴/۳۴
	ارتباط تعاونی با اداره منابع طبیعی	۰/۲۰۹		
گام سوم	رضایت اعضا از عملکرد تعاونی	۰/۴۳۵	۰/۴۴	۴۱/۵۵
	ارتباط تعاونی با اداره منابع طبیعی	۰/۱۶۰		
	صلاحیت مدیریتی مدیران تعاونی	۰/۲۷۷		
گام چهارم	رضایت اعضا از عملکرد تعاونی	۰/۴۳۳	۰/۴۶	۳۴/۴۳
	ارتباط تعاونی با اداره منابع طبیعی	۰/۱۷۲		
	صلاحیت مدیریتی مدیران تعاونی	۰/۲۸۴		
	برگزاری دوره‌های آموزشی	۰/۱۴۰		

منبع: یافته‌های تحقیق

نتیجه‌گیری

نتایج ضریب همبستگی بین دو متغیر سطح تحصیلات اعضای تعاونی و میزان موفقیت در حفظ و احیای مراتع حاکی از آن است که بین این دو متغیر رابطه مثبت وجود دارد؛ یعنی، هر چه سطح تحصیلات اعضای تعاونی‌ها بیشتر بوده، میزان موفقیت تعاونی مرتعداری نیز بیشتر بوده است، که تحقیق مهرانفر (۱۳۸۰) را تأیید می‌کند. محاسبه ضریب همبستگی بین دو متغیر سابقه عضویت اعضا و میزان موفقیت تعاونی حاکی از آن است که بین این دو متغیر نیز رابطه مثبت وجود دارد؛ یعنی، هر چه سابقه عضویت اعضای تعاونی بیشتر باشد، میزان موفقیت تعاونی نیز بیشتر خواهد شد.

همچنین، نتایج ضریب همبستگی بین ارتباط شرکت تعاونی با سایر تعاونی‌های مرتعداری و میزان موفقیت تعاونی حاکی از رابطه مثبت بین این دو متغیر است؛ یعنی، هر چه میزان ارتباط شرکت تعاونی مرتعداری با سایر شرکت‌های تعاونی مرتعداری بیشتر باشد، میزان موفقیت تعاونی بیشتر خواهد بود، که نتایج تحقیقات نظام‌شهودی (۱۳۸۶) و شکبیا مقدم (۱۳۸۳) را تأیید می‌کند.

بررسی ضریب همبستگی بین دو متغیر برگزاری دوره‌های آموزشی توسط تعاونی و میزان موفقیت آن در حفظ و احیای مراتع نشان می‌دهد که رابطه بین این دو متغیر نیز مثبت است؛ یعنی، هر چه میزان برگزاری دوره‌های آموزشی توسط تعاونی‌های مرتع-داری بیشتر باشد، میزان موفقیت آنها در حفظ و احیای مراتع بیشتر خواهد بود، که تحقیقات خاتون‌آبادی و ابراهیمی (۱۳۸۰) و جلالی (۱۳۷۹) را تأیید می‌کند. همچنین، رضایت اعضا از عملکرد تعاونی دارای رابطه مثبت با موفقیت تعاونی است؛ یعنی، هر چه میزان رضایت اعضا از عملکرد تعاونی بیشتر باشد، تعاونی موفق‌تر خواهد بود، که تحقیقات قرنی آرانی (۱۳۸۲) و ملکی و ابراهیم‌زاده (۱۳۷۹) نیز این مطلب را تأیید کرده‌اند.

رابطه میزان صلاحیت مدیریتی مدیران با میزان موفقیت تعاونی مثبت بوده، که مؤید نتایج مطالعه تقوی (۱۳۸۳) است. هر چه میزان ارتباط شرکت تعاونی با ادارات منابع طبیعی بیشتر باشد، میزان موفقیت تعاونی بیشتر خواهد بود، که نتایج مطالعه طالب (۱۳۸۶) و رحمانی (۱۳۸۳) نیز آن را تأیید می‌کند.

پیشنهادها

- ۱- تمهیداتی اندیشیده شود تا ارتباط تعاونی‌های مرتع‌داری با سایر تعاونی‌ها در داخل و خارج کشور برای تبادل دانش، تجارت و اطلاعات علمی بیشتر برقرار شود؛
- ۲- تعاونی‌های مرتع‌داری دوره‌های آموزشی بیشتری در زمینه حفظ و احیای مراتع با همکاری سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور برای اعضا و بهره‌برداران در نظر گیرند؛
- ۳- امکانات و تجهیزات لازم از سوی سازمان‌های دولتی در اختیار تعاونی‌های مرتع‌داری قرار گیرد تا این تعاونی‌ها در زمینه‌های بذرپاشی، بوته‌کاری، کودپاشی، ذخیره نذولات آسمانی در مراتع، و تبدیل دیم‌زار به مرتع و مبارزه با فرسایش در مرتع به فعالیت‌های بیشتری بپردازند؛
- ۴- با توجه به نتایج تحقیق حاضر، شایسته است که تعاونی‌های مرتع‌داری از فعالیت‌های آموزشی و ترویجی از قبیل برگزاری کارگاه‌های آموزشی، بازدیدهای

ترویجی، برنامه‌های آموزشی تلویزیونی، توزیع نشریه و بروشورهای ترویجی، نمایش فیلم‌های ترویجی، تماس با مروجان منابع طبیعی و برنامه‌های آموزشی رادیویی در راستای مشارکت اعضا در حفظ و احیای مراتع بیشتر استفاده کنند؛

۵- برای فعال‌تر شدن اتحادیه تعاونی‌های مرتعداری در زمینه حفظ و احیای مراتع، لازم است اقدامات حمایتی دولت از اتحادیه تعاونی‌ها صورت گیرد؛ و سرانجام،

۶- کلاس‌های آموزش و ترویج در زمینه شیوه‌های جلب مشارکت مردم در حفظ و احیای مراتع، اصول مدیریت مرتعداری، شیوه‌های عملیات مختلف حفظ و احیای مراتع، شناخت قوانین و ضوابط طرح‌های مرتعداری، و نحوه مدیریت مالی تعاونی‌های مرتعداری برای مدیران این تعاونی‌ها در نظر گرفته شود.

یادداشت‌ها

1. Auburn

منابع

- اتحادیه مرتعداران استان گلستان (۱۳۸۷)، *اطلاعات آمار محلی*. مصاحبه حضوری با محمدزاده، مدیر عامل اتحادیه مرتعداران استان گلستان (۱۳۸۷/۲/۲۱).
- ازکیا، م. (۱۳۷۹)، *طرح بررسی ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فنی نظام‌های بهره‌برداری از مراتع با تأکید بر نظام تعاونی در استان‌های آذربایجان شرقی و کردستان*. تهران: دانشگاه تهران.
- اسلامی‌نسب، م. (۱۳۸۱)، «تعاونی‌های مصرف در مسیر تحول». *فصلنامه همیار*، سال ۴، شماره ۱۳، صص ۶-۱۱.
- ایمانی، ع. (۱۳۸۶)، *مجموعه قوانین و مقررات مربوط به تعاونی‌ها*. تهران: نشرنامه هستی.
- پاپلی یزدی، م. و ابراهیمی، م. (۱۳۸۱)، *نظریه‌های توسعه روستایی*. تهران: سمت.
- پازوکی، م. (۱۳۸۰)، *مرتع*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- تقوی، ن. (۱۳۸۳)، *بررسی عوامل مؤثر بر موفقیت تعاونی‌های تولید زراعی در روستاهای آذربایجان شرقی*. تبریز: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی آذربایجان شرقی.
- جلالی، م. (۱۳۷۹)، *واکاوی تعاونی‌های مرتعداری استان کردستان، عوامل مؤثر بر مشارکت مرتعداران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. شیراز: دانشکده کشاورزی، دانشگاه شیراز.

- خاتون‌آبادی، ا؛ امینی، ا؛ و میرزاعلی، ع. (۱۳۸۰)، «عوامل بازدارنده مشارکت دامداران در احیای مراتع آق‌قلا در استان گلستان». *مجله علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی*، سال ۵، شماره ۱۸۳، صص ۳۹-۵۴.
- خسروشاهی، م. و قوامی، ش. (۱۳۸۴)، *هشدار*. تهران: سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور.
- رحمانی، م. (۱۳۸۳)، *عملکرد تعاونی‌های روستایی در روستای باغچه (دیواندره-کردستان)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی.
- رنجبر، س. و منفردی راز، ب. (۱۳۸۶)، «بررسی روش‌های آموزشی و ترویجی بخش تعاون و ارائه راهکارهای مطلوب». *ماهنامه تعاون*، سال ۹، شماره ۱۸۹ و ۱۹۰ (خرداد و تیر)، صص ۱۱۰-۱۱۹.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۸۶)، *دستورالعمل و ضوابط حفاظت و حمایت در طرح‌های منابع طبیعی*. تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- سرمد، غ. (۱۳۷۸)، «تأمین منابع مالی تعاونی‌های کار». *ماهنامه تعاون*، سال ۱۰، شماره ۹۱، صص ۲۰-۲۳.
- سعیدی، م. (۱۳۸۲)، *درآمدی بر مشارکت مردمی و سازمان‌های غیردولتی*. تهران: سمت.
- سلطانی، م. (۱۳۷۷)، *تعاونی‌ها و فقرا*. همدان: اتحادیه تعاونی‌های مصرف کارکنان دولت.
- شکیبا مقدم، م. (۱۳۸۳)، *مدیریت تعاونی‌ها*. تهران: رامین.
- صدرالاشرفی، م. (۱۳۸۴)، *اقتصاد کشاورزی و تعاون*. تهران: دانشگاه تهران.
- صفری شمالی، ر. (۱۳۸۴)، «نقش تعاونی‌های تولید در توسعه پایدار بخش کشاورزی». *مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، سال ۷، شماره ۱۶۷-۱۶۸.
- طالب، م. (۱۳۸۶)، *اصول و اندیشه‌های تعاونی*. تهران: دانشگاه تهران.
- عاقلی، س. م. (۱۳۷۹)، *بررسی نقش تعاونی‌های جنگل‌داری در بهبود نظارت و کنترل بر امور احیا، حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌های شمال ایران- استان مازندران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران.
- فاضل‌نیا، غ. (۱۳۸۳)، *تحلیل عوامل مؤثر بر شناخت و آگاهی روستاییان از بخش تعاون و ارائه الگوی راهبردی با تأکید بر عوامل محیطی، مطالعه موردی استان سمنان*. رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستا. تهران: دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- فرحید، ف. (۱۳۸۲)، *بررسی عوامل مؤثر در موفقیت شرکت‌های تعاونی مصرف و ارائه الگویی برای موفقیت تعاونی‌ها، استان گیلان*. رساله دکتری مدیریت دولتی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، دانشکده کشاورزی.

- فولویت، پی. و همکاران (۱۳۸۶)، *عملیات مدیریت منابع طبیعی*. ترجمه‌ی م. محسنی و ا. صالح‌پور. تهران: دانشگاه تهران.
- قرنی آرانی، ب. (۱۳۸۲)، *مطالعه‌ی عوامل مؤثر بر گرایش روستاییان به تشکیل تعاونی‌های روستایی، مطالعه‌ی موردی دهستان فنوت قم*. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد جغرافیا. تهران: دانشکده‌ی علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- مستعانی، م. (۱۳۸۰)، «ضرورت افزایش سرمایه در تعاونی‌ها». *ماهنامه‌ی تعاون*، دوره‌ی جدید، سال ۳، شماره ۹۸، صص ۴-۵.
- مقدم، م. (۱۳۸۶)، *مرتع و مرتعداری*. تهران: دانشگاه تهران.
- ملکی، ب. و ابراهیم‌زاده، ا. (۱۳۷۹)، *شرکت‌های تعاونی از تصمیم تا تشکیل*. تهران: رویکرد نوین.
- مؤمنی، ج. (۱۳۸۶)، «نقش بخش تعاون در بسترسازی اهداف جمهوری اسلامی ۱۴۰۴». *ماهنامه‌ی تعاون*، سال ۹، شماره ۱۸۹ و ۱۹۰ (خرداد و تیر)، صص ۶۳-۷۰.
- مهرانفر، ص. (۱۳۸۰)، «بررسی مشکلات تعاونی‌های خوداشتغالی بانوان». *فصلنامه‌ی علوم اجتماعی*، سال ۳، شماره ۱۴، صص ۱۴۵-۱۷۲.
- میرزاخانی، ک. (۱۳۸۰)، «نقش و کارکرد شرکت‌های تعاونی». *ماهنامه‌ی تعاون*، سال ۳، شماره ۱۱۵، صص ۱۲-۱۶.
- نامغ، پ. (۱۳۸۶)، *مدیریت در تعاونی‌ها*. تهران: نشر هستان.
- نظام‌شهبیدی، م. (۱۳۸۶)، *نگاهی دیگر به اصول مدیریت تعاونی‌ها در ایران*. تهران: روشنفکران امروز.
- Chellappan, K. (2000), "Need for reforms in industrial agricultural cooperatives". In: R. Selvariau (ed.) *Co-operatives in the New Millennium*. New Delhi: Vikas.
- Cullen, M. (2007), "The role of cooperative education in developing environmental science skills". *Journal of Cooperative Education*, Vol. 8, No. 1, pp. 31-52. Available on: <http://www.apjce.org/volume-8.Html>.
- Dolisca, F. and Josh, M. (2006), "Farmer's perception towards forests: a case study from Haiti". *Journal of Forest Policy and Economics*, Vol. 41, No. 186, pp. 704-712.
- Eversole Nolan, J. and Blaine, T. W. (2001), "Rural cooperative housing for older adults: an emerging challenge for extension educators". *Journal of Extension*, Vol. 39, No. 2. Available on: <http://www.joe.org/2001april>.

- ICA (International Cooperative Alliance) (1996), "What is a cooperative?". Available on: <http://www.Uwcc.wisc.edu/icic/def-hist/def/what is.html>.
- Mendoza, A. and Prabhu, R. (2005), "Participatory modeling and analysis for sustainable forest management: overview of sort system dynamics models and applications". *Journal of Forest Policy and Economics*, Vol. 12, No. 2. Available on: <http://www.sciencedirect.com>.
- Singer, J. W. et al. (2002), "Effectiveness of cooperative extension equine pasture management programs". *Journal of Natural Resources and Life Sciences Education*, Vol. 31, pp. 59-61. Available on: <http://www.jnrlse.org/pdf/aug00/gener.htm>.
- Wadsworth, J. (2001), "Keep the co-op's candle burning: effective member relations essential to keep co-op spirit alive and kicking". *Rural Cooperative Magazine*, Vol. 8, No. 1, March/April. Available on: <http://www.rurdev.usda.gov/rbs/pub/mar01/keep.htm>.